

Hans-Georg Gadamer :

AZ EURÓPAI SZELLEMTUDOMÁNYOK JÖVŐJE

Annak, amit Németországban szellemtudományoknak nevezünk, más európai nyelvekben nincs biztos megfelelője. Franciaországban *lettres-ről*, angol nyelvterületen *moral sciences-ről* vagy *humanities-ről* beszélnek. Noha az igazi nyelvi ekvivalens hiányzik, mégis elmondható, hogy összességükben a szellemtudományok Európa sok vidékén egészen különös, a legmagasabb mértékben azonban közös szerepet töltenek be. Együttes szerepük nem utolsósorban abban rejlik, hogy Európa soknyelvű, különféle nemzeti nyelvkultúrákból összeálló egész. A világ jövőjére és arra a szerepre való minden pillantás, amelyet az európai kultúrvilág szellemtudományai révén a jövőért játszhat, abból indul majd ki, hogy Európa egy többnyelvű képződmény. Noha természettudományos használatban egy jövőbeli egységes nyelvet is megjósolhatunk, a szellemtudományok esetében ennek, amint már ez ma is kirajzolódik, másként kell látsania. A fontosabb természettudományos kutatások koordinálásához, legalábbis amennyiben azok több európai nyelven folynak, egységesen többé vagy kevésbé angol nyelvet vesznek igénybe. Európa keleti része számára ez ma még nem lehet teljes körben érvényes, de az ilyen tudományos köznyelvet a természet-tudományok megkerülhetetlen és kölcsönös függőségei és az azonos kutatási érdekeik egyszerűen elengedhetlenné teszik.

A szellemtudományokban ezzel szemben a dolog másként fest. Egyenesen azt kell mondanunk, hogy a szellemtudományokkal és azoknak az emberiség kultúrelétében betöltött funkcióival Európa jellegzetes nyelvi sokfélesége belsőleg fonódott össze. Azt azonban nem képzelhetjük, hogy ez a sajátos kultúrvilág, bármennyire is praktikus lenne ez, el tudna fogadni valamilyen nemzetközi köznyelvet oly módon, ahogy ez a természettudományokban már régtől fogva megszokott. Elgondolkodva azon, hogy ez miért van így, egyúttal azt is felismerhetjük, hogy a szellemtudományok mai helyzetéről és Európa jövőjéért számbavett jelentőségükről is mondanunk kell valamit.

Kérdés elsősorban, hogy ezek az úgynevezett szellemtudományok miként alakultak ki. Az ember minden széleskörű betekintése a jövőbe akadályokba ütközik. Amennyiben mi képesek vagyunk némi előrelátásra, állandóan az emberi szabadság misztériumával kell számolnunk, amely potenciája feltárulása során mindig újabb meglepetéseket tartogat. Amíg a jövődőlés, s az előrelátás egyáltalán értelmesen, s komolyan megalapozott, és nemcsak az úgynevezett jövő tudományos kutatásának egy gondolatnélküli ábrándja akar lenni - az ilyen ábrándok pedig azzal nem lesznek eredetibbek, hogy futurológiának nevezik magukat -, akkor minden betekintése a jövőbe csupán mindenkorai visszetekintéseiből fejlődhet ki. Így kérdezhető az is, hogy mivé válhat Európa a jövőben, de méginkább, hogy mi lehet a jelenben, s ezzel az kerül megfontolásra, hogy hogyan lett Európa az, ami ma.

Ha a tudományok jövőbeli, Európáért játszott szerepéről esik szó, egy számomra tagadhatatlan evidenciájú elsődleges alapelvől kell kiindulnunk. Ez pedig az, hogy a tudomány

alakzata valósággal definiálja Európát. Azokon a határokon belül, ahol valamit európainak nevezünk, történeti lényegében s létrejövésében, voltaképpen a tudomány adta Európa alakját. Azt persze nem mondanám, hogy más kultúrkörök a maguk részéről a világ tudományos megismerésével bizonyos körben roppant teljesítményeket, máig életképes tradíciókat nem bontakoztattak volna ki. Gondoljunk mindarra, amit a Közel-Kelet vagy Egyiptom a keletkező európai tudománynak Görögországban örökített át. Azt azonban korlátozás nélkül mondhatom, hogy a tudomány alakzata csak Európában képez egy autonóm és uralkodó kultúrformát. Nyilvánvaló, hogy kulturális és civilizációs formájában a tudomány kiváltképpen a világtörténet újkorára volt befolyással. Kultúránkban a tudomány vezető helyzete időközben nem csak Európára korlátozódott, már a technikai és az ipari forradalom folyamata az egész földgolyót elárasztja. Mivel azonban a modern tudomány, a kutatás, az iskola- és a felsőoktatásügy mindenütt európai mintát követnek - vagy ennek amerikai másolatát -, még mindig az európai tudomány hatása alatt állnak. Ez a megállapítás teljesen független attól, hogy mi módon ítéljük meg a tudomány és a tudomány technikai alkalmazása révén uralt emberiség jövőbeli kilátásait. Mi tehát megfontolásunk során abból az alapelvől indulunk ki, hogy Európát a keletkező tudomány formázta meg.

A megfelelő magyarázathoz e folyamat egyedülálló voltát kell közelebbről felvázolnunk. Bizonyos, hogy soha nem volt egyetlen kultúrvilág és kultúrkör sem, ahol egy, a tapasztalatból szerzett 'tudománnyal' nem ügyködtek volna, s azt nem adták volna tovább. De egyetlen kultúrkör sem létezett, ahol az emberi kultúra alkotásainak sokfélesége ennyire a tudomány uralma alatt állna. Így az a leginkább jellemző, hogy csupán Európában keletkezett egy oly mély differenciálása és artikulációja az emberi tudásnak és tudásvágyának, melyet fogalmában a vallás, a filozófia, a művészet és a tudomány jellemez. Más kultúrákban, különösen a magaskultúrákban, ennek nincs eredendő megfelelője. A négy megnevezett fogalom alapjában szemlélteti az európai gondolkodásmódot. Hiábavaló volna a számunkra magától értetődő fogalmakat más tradíciókon belül felkutatnunk, s mintegy a nagy kínai bölcsek szólásait vagy az indiai epikus tradíciót egy hasonló különbségtétellel leterhelni. Érvényes ez a már letűnt kultúrákra is, mint a Közel-Kelet és Egyiptom jelentős magaskultúrája. Persze, ezekhez a kultúrákhoz a mai különbségtévő és szétválasztó fogalmakkal is közelíthetünk, igen, mindezen kultúrák hozzájárulását a tudományos ismereteinkhez szintén számbavehetjük. Egy vallásos beszélgetés során vagy az emberiség művészeti teljesítményeinek széleskörű áttekintése érdekében így járunk el. De ezáltal, anélkül hogy akarnánk, előzetes döntéseket eszközölünk és e kultúrák magátólértetődőségét mindenképpen elvétjük. Ez a felismerés mármint lassacskán feldereng, nem csak történeti tudatunkban, hanem idegen kultúrák és népek gyakorlati megközelítésében, kutatási érdeklődésünk tapasztalataiban is. Az

olyan tudományokban, mint az etnológia és az antropológia, a naiv mező kutatás kérdőívei máris gyanússá kezdenek válni. Első eredményként tehát elkönyveljük: Európa alapvető vonásainak egyike a filozófia, a vallás, a művészet és a tudomány elkülönülése. Mindez a görög kultúrában keletkezett és később a Nyugat görög-keresztény kultúregységét mintázta meg.

Természetesen nem ez az egyetlen Európára jellemző különbség. Léteznek más különbségtételek is, melyek az európai kultúra további differenciálásának elemei. Ha a görög-keresztény kultúrtradícióra pillantunk, benne egy alapvető belső eltérés, Kelet és Nyugat különbsége, azonnal szembetűnővé válik. Világos, hogy ez volt a római birodalom szétesésének is végsősorban a háttere. A római impérium politikai széthullásával a keleti és a nyugati birodalom egyházi ellentéte állt összefüggésben, mert a kereszténységen belül ez tette lehetővé a két elkülönült keresztény egyház, az úgynevezett görög ortodoxia és a római katolikus egyház megalakulását. Ez az elszakadás végsősorban, úgy vélem, épp az európai kultúra sajátos egységét definiálja. Mindenesetre az ökumenikus folyamatokban maguknak kifejezést is kölcsönző törekvések az elválás és az újraegyesülés előmozdítására, az egyházpolitika területén évszázadok óta jól ismert tények.

A szellemtudományok mezején is ez vonja maga után következményeit. Az elválás törekvése itt talán erősebb az egyesítés szenvedélyénél. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy Kelet-Európa, legalábbis amennyire a keleti egyház köréhez tartozik - a jelenlegi Kelet és Nyugat közötti politikai határok természetesen nem az egyháziak -, szellemtudományainkban nem szerzett ugyanolyan jelenlétet, mint amellyel Európa nyugati kultúrái rendelkeznek. Kelet kultúrái történeti tudatunkban nem oly élők, mint a nyugatiak. Nem kell prófétának lenni ahhoz, hogy előre megmondjuk, Európa jövője ezen az egyensúlytalanságon minden bizonnyal munkálkodni fog, lecsökkentéséhez a szellemtudományok pedig máris hozzájárultak. Kelet-Európa politikai és katonai erejének pusztja ténye olyannyira hat majd, hogy a nyugati tudományban szükségesnek fogják tartani Kelet kultúráinak felkutatását is. A hosszas egyensúlyhiány alapját a Nyugat kultúrvilágának történetében és természetesen a tengeri világkereskedelem megnövekedett jelentőségében kell keresnünk. A földgömbre tekintve, Kelet-Európa hatalmas földtömegével szemben Európa nyugata egyetlen nagy kikötővidéknek tűnik, amely az új világfelfedező utakat szinte elő is segítette.

A nyugati világ kulturális egysége adottságai körében az antik örökség életrekeltségi kísérleteinek során bontakozott ki. Miután a népvándorlás legvadabb viharai elmúltak és a római egyház is szilárd hatalmi rendként érvényesült, a római birodalom örökébe lépő germán-román népek közül a renaissance-ok hatása, a karoling reneszánsztól fogva szinte végigkísérte a nyugati világ történelmét. Történeti tudatunkba most kezd első ízben behatolni, hogy Európa keleti feléből, Bizáncból is egy hasonló hatás indult ki és, hogy e tradíció mélyebb elsajátítása szintén utólagos megfontolások során folytatódott le. Azonban ahhoz, hogy a nyugati kultúrvilág hagyományát kísérő történelem rendkívül feszült volt, kétség nem férhet.

Nyugaton a nyelvek sokkal nagyobb fokban szétváltak, mint amennyire ez Kelet-Európa szláv nyelveire általában

érvényes volna. A Nyugaton uralkodó egyházi és birodalmi antagonizmusnak szintén nincs a bizánci térség középkori történetében teljes megfelelője. Nyugaton sem oly szoros központosítása az egyházvezetésnek, sem egységes birodalomideája a birodalmi erőszaknak nem volt. A reformációval végül a nyugati kereszténységen belül ehhez a hitszakadás is csatlakozott. A római-katolikus és a protestáns egyház közötti ellentétnek és versengésnek a maga részéről az európai differenciációs folyamat elmélyítésében fontos része volt. Ez különösen szembetűnő, ha az európai kultúra hagyomány-koncentrációs folyamatának végére pillantunk, amely, mielőtt a 19. és a 20. század historikus és redukcionista kísérleti fázisát befutotta, a művészeti stílusok egy nagyszerű folyamában tárul szemünk elé. Ez a mintegy kézzelfogható hagyománytörés bizonyosan a francia forradalommal és múlt tudatos visszaütésével jelentkezett, noha a harmadik rend emancipációja, melyet a francia forradalom hozott el, nem csak szakítás volt a hagyománnyal. Bizonyos értelemben inkább ez volt a városi és rendi berendezkedés lassú gazdasági fejlődésének érett gyümölcse. De a tudatos hagyománytörés, amely az előregedett dinasztikus abszolutizmus és a társadalom újonnan feltörekvő erői közötti véres összeütközésekhez vezetett, nem csak szakadást jelentett, hanem e szakadásra való reakcióban egyúttal már az új kontinuitástudat egyfajta alátámasztását is.

Ezzel ahhoz, a témánk számára konstitutív fejlődéshez értünk, amelyre európai kultúránkban a természettudományok és a szellemtudományok közötti feszültség visszavezethető. A francia forradalom hagyomány-koncentrációjára a romantika ellenhatása következett. A romantika a keresztény középkort és az európai népek epikus hajnalát dicsőítette. Ezzel a kereszténység hit- és kultúregységének egy utolsó ígéretét ábrázolta, mint ezt például Novalis eszkatológikus várakozásokig fokozta: 'Ha többé nem számok és idomok...'. A spekulatív idealizmus kibontakozása Fichtétől Hegelig ennek filozófiai ellenpárja, de egyúttal egy nagyszerű és merész próbálkozás is a hagyomány és a forradalom, antik és modern, a régi metafizika és az új tudomány felemelésére, s megőrzésére. De változatlan módon ez már nem sokáig maradhatott fenn. Az európai élettudatot mélyen meghatározó romantikus reakció tartós hatása valami más volt: a történeti tudat kezdete.

A történeti gondolkodás fényében a világtörténet minden törése és átalakulása felett újra kiemelkednek az összekötő szálak. A történeti gondolkodás nem a francia forradalomra való romantikus reakcióval vette valódi kibontakozását. Már kezdettől fogva a hagyományápolás minden hordozó elemét kifejezte. Az emberiség historikus életében ily módon az eredetre való utólagos eszmélet, a hontörténeti, az ország-történeti, az egyháztörténeti és dinasztiatörténeti érdekek régóta szerepet játszottak. A hagyomány mint olyan, nem organikus történet, hanem az elmúltak megőrzésének tudatos erőfeszítésén alapszik.

A 19. században diadalmaskodó történeti tudat azonban eltér ettől a hagyománytól. Az a történeti érzék kiéleződésével együttjáró alapvető meggyőződés, hogy nincs a valóság egészének érvényes, kötelező megismerése és a matematikán alapuló természettudományokat kivéve sem az első filozófia, sem a metafizika nem rendelkezik szilárd alapokkal.

Megfontolásom második főtételeként tehát megfogalmazom: a szellemtudományok jövőért játszott szerepe a történeti tudaton alapul. Többé nem engedhető meg azoknak a metafizikai értelemben vett általános érvényű igazságoknak a fennállása, melyek a gondolkodás minden változása mögött mint philosophia perennis ismerhetők fel. Csak most kell megkérdeznünk, hogy a radikális politikai felvilágosodás konstruktív absztrakcióira és az idealizmus spekulatív elbizakodottságára való romantikus reakció ezen gyümölcse egy valódi újrakezdés volt-e, s nem egy következmény, amint minden történeti esemény újdonsága már mindig is hosszasan előkészített.

Igazából még egy további lépést kell visszafelé tennünk, mégpedig a 17. századig. A matematikán alapuló természettudományok faktuma volt a tudomány igazi forradalma - és végül az egyetlen, mely e nevet valóban megérdemli. Ami Galilei új mechanikájával és a tapasztalati tudományok matematikai alapjainak kiszélesítésével kibontakozott, az újkor tulajdonképpen kezdetét jelenti. Ez nem egy dátummal kezdődik - ezzel a történészek már elég sokat foglalkoztak -, hanem az új tudomány módszerszemjével. A 'philosophia' általános nevét viselő tradicionális ösztudomány egysége két világ áthidalhatatlan kettősségére oszlott, a tapasztalati tudományok kozmoszára és egy, többnyire a nyelvi hagyomány megalapozta világorientációra. Szétválásuk ismert filozófiai kifejezése Descartes res extensa és res cogitans közötti különbségtétele. A tradíció ösztudományába ezzel egy ék került, melynek a tudományban a természet- és szellemtudományok kettőssége lett a következménye.

Kezdetben ez még csak egy továbbfejlődés volt a hagyományos metafizika keretein belül. Az európai gondolkodás folyamatossága tekintetében jelentős, hogy a felvilágosodás és a modern tapasztalati tudományok keletkezésének korában is tartani tudta magát a metafizikai tradíció, hiszen a romantika korát is jelentősen befolyásolta. Ezzel együtt abban a vakmerő szintézisben is előlépett, melynek útjára a Kant utáni német idealizmus merészkedett.

Ernst Troeltschnek nyilván igaza lehet, amikor a metafizika e kései szülöttét csupán az újkori felvilágosodás-történet egy epizódjának tekinti. Tévedhet azonban abban, hogy a metafizikát a 19. századdal máris végérvényesen túlhaladottnak tartja. Az embereknek a metafizikához való természetes viszonya nem tűnik oly könnyen elfojthatónak - noha a metafizika 'első tudománykénti' alakja semmilyen tartós megújulásra már nem képes. Valójában éppen a szellemtudományok azok, melyek az utolsó dolgokra való emberi kérdés hatalmas örökségét többé vagy kevésbé tudatosan átvállalták, s a filozófiának is egy történeti orientációt kölcsönöztek.

Megfontolásainkból fakad, hogy Németországban a romantika szelleme határozta meg a szellemtudományos kutatás lépésszabályait, s ezért a tudományos kifejtésére elsősorban a 'historikus iskolában' kerülhetett sor. A történeti-kritikai kutatás tudományos felelőssége minden bizonnyal az egész európai kultúrvilág felett, de eltérő fokkal sugárzódott ki. A szellemtudományok kifejlődése és kultúrfunkcióiknak a többi európai kultúrországban - akkoriban Oroszország is magától értetődően közéjük tartozott - való kibontakozása nem volt teljesen azonos a romantika szülőföldjén, Németországban kialakultakkal.

Németországban egy további óriási erő gyakorolt hatást: a protestáns tradíció merész, kritikai szembeszállása a keresztény ember szabadságával. A 19. század Németországában ez ösztönözte a szellemtudományok, különösen a történettudományok diadalmenctét. Más országokban, ahol ettől eltérő társadalmi feltételek uralkodtak és ahol a hitbéli hasadás sem hatott azonos módon, a dolog másként fest. Ez például Anglia korai demokratikus tradíciójában is tükröződik, mert abba a 'moral sciences' neve alatt valami a római köztársaság szelleméből, hatalmi akaratóból és humanitás-eszméjéből is bekerült. Ez Franciaországban is látszik, ahol egy hatalmas morális és irodalmi tradíció uralta, s máig uralja a nyilvános életet, ennél fogva a 'lettres' gyűjtőfogalma mindazt felöleli, amit mi szellemtudományoknak nevezünk.

Nos, voltaképpen egy rendkívüli művészet színjátékát szemléljük akkor, ha a szellemtudományoknak Európa népei sajátos hagyományalapjaival vett összefüggéseit tanulmányozzuk. Ami a 'szellemtudományok' neveinek sokasága alatt kidomborodik, mélyebb összefüggésre utal, arra, amivel az új történeti tudat a modern területi és nemzetállamok történeti és társadalmi alakulataival összekapcsolja. Az újabb kori történelem új, szuverén államainak kialakulásakor ez különösen megfigyelhető. Kiváltképpen a történeti tudományok nyertek nagy fontosságot az új politikai egyégek számára, hisz múltjukból ezek segítségével próbálták saját identitásukat megalapozni. Herder népszellemtana így gyakorolt óriási hatást a szláv Keleten és hasonlóan kaptak a második világháború következményei, például Lengyelország újrafelállása, de Kelet-Németország újraalakulása is, a történetírástól és a történetkutatástól, azaz a szellemtudományoktól fontos társadalmi impulzusokat. Azonban ezek csak a számunkra legközelebbi európai példák. Igazából egy globális folyamatról van szó, amely a gyarmatosítás korszakának végével és a Brit Birodalom tagországainak emancipációjával indult meg. Mindenütt ugyanaz a feladat adódott, nevezetesen a nemzeti államállapothoz kötődő identitás és önállósult kibontakozás mélyebb megalapozása, ez pedig minden politikai és gazdasági aspektus mellett éppen azt a területet öleli fel, ahol a szellemtudományok jelentőséggel bírnak. Ennél fogva az Európában kifejlődött szellemtudományok nem vonhatják ki magukat azon feladatok alól, amelyeknek pusztá egzisztenciájuk révén már gondját viselték.

Ezzel eredendő témánkhoz, Európa jövőjéhez és a szellemtudományok jövőért játszott világi szerepéhez jutottunk. Ma azonban nem egyedül Európáról van szó, hanem a világgazdaságot és a világerintkezést felvezető új civilizációs egységről és az új civilizációs változatosságról, melyet bolygónkon az emberi kultúra kezd kibontakoztatni. Ez egy kérdésekkel teli történet. Nem az úgynevezett fejlesztési segélyezésről és annak szükségességéről van szó, nem csak arról, hogy az alulfejlett országokban a beruházási politika előrehaladásával együtt nem fejlődnek az ismert 'know how' mélyebb és fokozottabb előfeltételei. Sokkal mélyebb problematika ez. Az, hogy az időközben szerzett európai gondolati tapasztalatok planetáris mértékben is fontosakká válhatnak. Az ökonómiai-technikai haladás mértéke nyomán a fejlődés fogalma egy egyértelmű gazdasági és társadalmpolitikai jelentést vett fel. De, hogy

ez nem minden, a mai világ többnyire éppen a magasan fejlett országokban kezdi érzékeleni.

A modern gazdasági felvilágosodás következményei nem csak a magasan fejlett országok gazdasági fellendülésében, hanem a gazdasági és a társadalmi-emberi fejlődés közötti növekvő egyenlőtlenségekben is megmutatkoznak. A fejlődés fogalma és a céljára vonatkozó kérdés, amelyen a fejlődés megméretkezik, elvesztette egyértelműségét. A gazdasági jólét minden bizonnyal hordozni fog egy, magát állandóan igazolni képes immanens teleológiát. De már kezdünk rájönni az abban rejlő sajtószerű nehézségre, hogy a politikusok és a fejletlen országok technikai fejlesztésén munkálkodó intellektuelek helyett szólva fejlődésünk problémáikjáról, egy magasan fejlett ország hozzátartozójaként egyáltalában mi módon maradhatunk szavahihetőek.

Számomra azonban úgy tűnik, a szellemtudományok belátásai ezzel voltaképpen új aktualitást is nyerne. E föld sok országa keres egy civilizációs formát, amelyben a saját hagyományában és életformájában mélyen gyökeret vert értékei összegyezethetők volnának az európai módon irányított gazdasági fejlődéssel. Az emberiség nagyrésze szembesül ezzel a kérdéssel. De a kérdés nekünk is szegezett. Megfelelő-e oktatás- és nevelésformáink, ha azokat a harmadik világ országaiba exportáljuk? Nem erőltetettek-e ezek, és inkább csak az elitek elidegenedését váltják ki a gyökeret vert tradícióktól, semhogy az adott ország sajátos jövőjének váljanak javára? A 'fekete orfeusz' tragédiája ismert. Csodálattal állunk Afrika vagy Ázsia zenei adottsága előtt. Szobrászaink, festőink, zenészeink, költőink álmélkodnak és tanulnak. Vajon amit részünkről, mint számunkra rendelkezésre álló tudományos-technikai perfekciót felajánlunk, másoknak is mindig megfelel? Ebben csak akkor kételkedhetünk, ha gazdasági segélyünket a 'know how' szerinti exporttal egészítjük ki.

Előbb vagy utóbb az emberi gondolkodás európai lényege a harmadik világban is tudatosul, és ezért az általunk ma szorgalmazott összes új törekvés rafinált gyarmatosítási formaként igazolódhat, s zátonyra futhat. Mindez már ma is érezhető. Más országok távolralátó szellemeit olykor nem is az európai felvilágosodás és az abból keletkezett civilizációs forma átvétele foglalkoztatja, hanem a kérdés, hogy az ember és a társadalom mi módon képes tulajdon hagyományára alapozni egy igazi kibontakozásra. Eljön majd ezzel Herder újabb órája, ám nem csak a 'népek hangjai' értelmezőjeként, az egyoldalú felvilágosodás kritikusaként és a 'népszelleme' látnoki feltámasztójaként. Ekkor nyomban kifejezővé válik az, ami az összes szellemtudomány eltörölhetetlen alkotásának eredményességét adja, ami az ápolat természetnek, a 'kultúra' fogalmát leginkább reprezentáló hagyománynak és az elmúlt lét elemének megfelel.

Az újkori módszeresze hatására a szellemtudományok a szigorú diszciplína követelményét is felvállalták, és ennyiben a természettudományok tudományosmégét követik. Aki nem vak, még azt is elismeri, hogy korunk technikai progresszivitása a szellemtudományokra is egy új, felerősödött befolyást gyakorol. A szellemtudományok módszerei és beszédmódjai erről tanúbizonysággal is szolgálnak. Meg kell kérdeznünk, vajon nem keletkezett-e a szellemtudományokon belül századunk második felében egy olyan eltolódás, ami ennél esetleg sokkal tovább megy el, s egy napon már a 'szellemtudományok' nevet is teljesen hatályon

kívül helyezi. Arra a növekvő részvételre gondolok, amely a matematikai és statisztikai módszereknek jut és különösen a társadalomtudományoknak kezd új jelleget adni. Amikor mi a mai szellemtudományokat - például a tudományos akadémia taglalásakor - több esetben történeti-filológiai tudományoknak nevezzük és ezzel a szellemtudományok egészét széleskörűen jellemezni tudjuk, az új tendenciák tekintetében egyre több nehézségbe ütközünk. Úgy látszik, mintha a modern tömegtársadalom és az általa felvetett társadalomtudományos, szervezési és gazdasági problémák egy oly tudományfelfogásnak nyitnának utat, amely metodikai tudatosságából ítélve a természettudományoktól csak kevéssé különbözik. Ezeknek a társadalomtudományoknak a természettudományos kutatás szigorú igényeiből kiindulva szemére vehetjük, hogy tapasztalati játékerük és tapasztalati bázisuk fundamentumként nem elégséges. De ez egy relatív kritika, amely, amint a hosszútávra szóló időjárás-előrejelzés is idővel egyre megbízhatatlanabbá válik, még módosulhat. A számítógépek színrelepett új korszaka megnyitja az információgyűjtés és információátvitel renki-vüli növekedését, úgyhogy meg kell kérdeznünk, a társadalom élete egy igazgatott világ szervezési mesterkedései folytán nem lesz-e egyre jobban kiszámítható, és ez nem a természetkutatás igényeit segíti-e majd elő. Nem lenne-e a akkor a társadalom a természettudományok tökéletes partnere, ha saját természetének kikutatását a természet uralásának céljai szerint lenne képes teljesíteni?

Az már más kérdés, hogy egy ilyen fejlődésnek vannak-e határai vagy, hogy egy ilyen fejlődés egyáltalában kívánatos-e. De ez azzal a kérdéssel is egybeeshet, hogy egyáltalán lehetséges-e ez. A jövő tömegemberét az alkalmazkodás és a szabályok egzaktságát követőjének igazi zsenijeként is bemutathatjuk. Mégis kérdéses marad, hogy az ilyen szociális dresszúra, az emberi szabadságerők ápolása és felrása nélkül rendelkezik-e valódi jövőbeli kilátásokkal. Ez esetben a szellemtudományok kulturális tartalma újra a jövőbeli élet egy nélkülözhetetlen tényezőjévé képezheti. Alkalmadtán rá is szoktuk kérdezni, hogy a klasszikus tudományokban, a történeti-filológiai szellemtudományokban az információ tárolásának módszerei milyen szélességben nyitnak a jövőben új lehetőségeket. Azokra a szétszóródó következményekre gondolok, melyek a reprodukálhatóság korában minden szemnek megmutatkoznak, s melyeket mindenki igénybe vesz. Ki utasítaná ezeket vissza? És mégis: csak semmitmondó nyereséggel járnának? A modern kutatók megjelenésmódját az új gépi feldolgozás majd minden formája eltávolította attól a képtől, amit valamikor a homo literatus, tintatartójával és tollával az üres papír előtt ülve, s az idős írott vagy nyomtatott íveket fáradságosan tanulmányozva nyújtott. Aki írógép nélkül írni, aki számológép hiányában számolni már nem tud, aki nem képes többé élni egy őt elárasztó információfolyam biztos menetrendje nélkül, annak identitása, amely egyúttal kifejezésének fellelése is, lényegesen távolabbi határookra tolódott ki. Hol van a maga írása vagy a szellemének lenyomata? A jövő adatbankja a határok elmozdításában egy új, hatalmas lépést fog megtenni. Az információk roppant tömegei lesznek könnyedén leihívhatóak. De vajon a kételyek és az információkban rejlő szempontok is leihívhatóak lesznek?

Levonhatjuk-e azt a konklúziót, hogy a szellemtudományoknak belátható időn belül befejeződik a különszerepe? Vagy mégis okunk van a technikai előrelépésnek, amelyet a szellemtudományok is igénybe fognak venni a jövőben, csak alárendelt, technikai jelentőséget tulajdonítani? Vagy az ilyen fejlődést csupán negatív értékeléssel kell szemlélnünk? E perspektíva egy általános következményét levonva kérdésünket a következőképp is megfogalmazhatjuk: vajon az ipari forradalom előrehaladása Európa kulturális artikulációjához és egy további kiegyenlítődéshez, egy standardizált világcivilizáció kifejléséhez vezet, amelyben égitestünk története majd egyfajta racionális világigazgatás ideális státuszán nyugszik - vagy ezzel ellentétben, amint ez már a bábeli torony építése óta lényegi ismertetőjegye, a történelem történelem marad minden katasztrófájával, törésével és differenciáltsága sokrétűségével együtt? Mégis, mielőtt e kérdésnek szentelnénk vizsgálódásunkat, a természettudományok és a szellemtudományok szembeállításának egész kérdését újból felül kell vizsgálnunk. Ma éppen a természettudományok részéről juttatták érvényre a két tudománycsoport régi dualizmusának idejétmúltságát. A problémát szívesen vezetjük vissza arra az egyoldalú képre, aminek a filozófia szemében a mai természettudománynak lennie kellene. Igaz, a 19. század ismeretelméleti problematikájának, és tudományelméleti konzekvenciájának a filozófia szemében a természet- és a szabadságfogalmak megkülönböztetésére kellett kifutnia. E mögött a jelenség és a Ding an sich fundamentális kanti megkülönböztetése - értelmünk kategóriái érvényességi igényének a jelenségek körére való korlátozása - áll. Az a faktum, amire a 19. század ismeretelmélete ezt a különbségtételt és korlátozást visszavezette, a matematikai természettudomány és annak tökéletesedése Newtonnak - az univerzum mechanikája és dinamikája felfedezőjének - fizikai rendszerében.

A másik oldalon a szabadságfogalmak állnak, amint Fichte óta tudományelméleti használatban a szabadság észfaktumának a jelenségek körétől való kanti függetlenítését nevezik. De Kant beszéde a természet és a szabadság kettős kauzalitásról annyiban félrevezető volt, amennyiben a világtörténet két meghatározó tényezőjének értelmi kooperációjaként volt felismerhető. Csakhogy ez bizonyosan nem Kant véleménye, hisz ezen csupán az ember intelligibilis meghatározottságának az empirikus megjelenésétől és empirikus jelenségeitől való szigorú elkülönítést értette. A determinizmus és az indeterminizmus ellentétpárja címén ez a kanti kiindulópont a 19. század egészében kísértett, sokféleképp tárgyalták és variálták. Ám, hogy az intelligibilis tényezők behatását az empirikus történésekre miként kell elgondolnunk, alapjában véve nyitott kérdés maradt. Mert a kanti magyarázat a gyakorlati ész primátusának és az ember szabadság általi meghatározottságának észposztulátumkénti felvételén, minden magyarázat kényszerétől való függetlenítésén alapszik.

Amikor századunk természettudományain belül az atomfizika mikrovilágában újra felmerült az indeterminizmus problémája, az értetlen teoretikusok azzal foglalkoztak, hogy megállapítsák a jelenségek és a szabadság világa közötti hiányzó láncszemet. Kísérletük, persze, nemsokára már rövidrezártak is bizonyult. Az emberi szabadságtudat tekintetében, ha a szabadságot az oksorozat magától való elkezdéseként definiálják, ez igen szokatlanul

hangzik, mert az erkölcsi ész autonómiájához, felelősségéhez és cselekvéseink beszámíthatóságához képest a szabadság kevésbé mutatkozik meg az önkény szabadságában. A szabadság nem csak a jelenségvilág kauzalitásaként gondolható el.

Nos, időközben a Kant által felvetett ismeretkritikai feladatra, azaz a kategóriák jelenségvilágra való érvényességének bizonyítására, és ezzel a filozófia ismert botrányának a világból való eltávolítására is panaszt emeltek, mert a külvilág realitása még mindig kérdésesnek, bizonyítatlan állításnak mutatkozott, hisz a kérdésfeltevés gyökerétől függött. Létezik egyáltalában olyan öntudat, amely megjelenítéseiben belül van, de megjelenítései realitásának érvényességében is bizonyos lehet? Az ember nem tartozik-e kezdettől fogva az univerzum nagy evolúciójához, s világban-való-léte, akár természettudományosan is tekintve, nem a valódi ősi adottságait szemlélteti? Mindez a következőképp argumentálható: a fogalmak rendszere, amelyeket mi tapasztalatunk gondolkodói érvényesítése során használunk, nem igényel semmilyen igazolást, mert maga is a természetes evolúció terméke, s környezethez való alkalmazkodásában életállapotunk már primáris egzisztenciafeltételként eleve igazolta. Szükség lenne a föld történetének, sőt a világegész történetének egy olyan mérték szerinti elgondolására, amely minden emberi képzelőerőt felülmúl, de kívánatos volna ezzel ellentétben az ember földi történelmének és az emberiség 'történelme felett' megőrződött történeti hagyományának egy, a pusztá kicsinységét felmutató mértékkel való megmérése is - metodikailag e perspektíván keresztül alakulna vissza a természet rendje egy folyamatos történéssé, egy történelemmé, melyben végül az emberi történelem is jól megmagyarázható helyet kapna. Ezzel a természet és a szabadság régi dualizmusa is elvben túlhaladott volna.

Másrészről ennek az argumentációnak felel meg az is, amit a szellemtudományok stílusbeli változásáról és a társadalomtudományok túlsúlyáról fentebb már megjegyeztünk. Más kultúrtudományokban is kialakult egy magyarázatmodell, például a strukturalizmus címszava alatt, amely oly hozzáférhetetlen területek feltárását ígerte mint a népek mítikus hagyományai, a nyelvszerkezetek titkai, vagy a tudattalan mechanizmusa. Vajon fogalmainkkal valóban a post-histoire egy korszakába léptünk, amelyekből, noha evolucionisztikus alapon, mára eltűntek az állandó struktúrák? Mindezt úgy is elgondolhatjuk, hogy e földön az életvitel óriási alkalmazkodási folyamata az emberiség összes kulturális teljesítményében úgyszólván beteljesedését éri el. Egy példán szemléltetve: a létező nyelvek sokféleségében Chomsky igazi, minden nyelv sajátos szerkezet-törvényének alapul szolgáló nyelvi univerzáliai felállítását kísérte meg. Ma erre azzal az ellenvetéssel válaszolunk, hogy ő túlzottan a saját nyelvéből, az angolból indult ki. Eredményei ezért nem igényelhetnek univerzális érvényességet. Ennek okán továbbra is a nyelvek sokaságánál, ezek rokonságánál és a fajok teljes különbözőségénél kell megmaradnunk. Ezért már az indogermán mondatszerkezetek predikatív struktúrája is egy történeti sajátosságnak mutatkozik; a más fajta nyelvi világok pedig, amelyekben mi kísérletet teszünk a gondolkodásra, más fajta értesüléseket ígérnek. Nos, a nyelvet, amennyiben az összes lehetséges nyelv értelmében véve nem univerzális és egységes képzés-

principium, kései evolúciós fokozatunk minden embercsoportjának mégis egyik legfontosabb hozományaként kell számbavennünk. Egyáltalán nem magától értetődő, hogy azt, amit másutt, mint mindenütt jelenlevőt megtapasztalunk, mérési és objektivációs módszereivel a modern tudomány gondolkodása meg képes ragadni. Azoknak a kultúráknak, ahol az atmoszférikus vagy a hírek időilen jelene a tudat világosságában áll, nyelvileg bizonyosan másként kell artikulálódniuk.

Vagy vegyünk egy másik példát. Lassan elérnek a földtörténetről és a földfelszínen történekről szóló ismereteink azokhoz a korszakokhoz, ahol már sűrűbbek az emberiség nyomai, s az első történelmi összefüggések rekonstruálhatóknak tűnnek. Az emberi múltról alkotott kép egyre szorosabb összevonását és egyre nagyobb összesűrűsödését nem ésszerűtlen a jövő kutatásában megsejtenünk. Sok esetben már ma biztos tényként tárulnak fel az archaikus történelem és a történelmi hagyomány közötti összefüggések. Vajon ezek általánosságban tekintve azt jelentenék, hogy egy olyan korszaknak megyünk elébe, amelyben adott lesz egy igazi egységes tudomány? Az ilyen a tudománynak - noha felismerhetővé kell tennie a temérdek, mértékben különböző lelet közötti összefüggéseket - el kell kerülnie az úgynevezett fizikalizmust, egyúttal pedig az univerzum evolúciójával és az emberiség történelmének történetien feltárt rövid idejével is kapcsolatba kell ezeket hoznia.

Ámde, kérdem én, egy metodikailag egységes szerkezetben el fognak-e tűnni a szellemtudományok számunkra ismeretes jellegzetességei? Meríthetünk valamit századunk tapasztalataiból a jövőnköt érintő kérdés számára? Úgy gondolom, igen. Világképünk és a világhoz való viszonyulásunk egységesülő tendenciájával, mely a kiegyenlítődési folyamattal és a növekvő mobilitással köthető össze, a differenciáció és a korábban rejtett különbségek új artikulációjának tendenciája áll szemben. Amint a romantika életre keltette a népszellemeket és ezzel a racionalizmus konstruktív ideáljának ellencsapását adta, a mai politikai életben is megjennenek a növekvő központosítást és a kiterjedt hatalmi klikkek kialakulását korlátozó ellenmozgások. A nagyhatalmak nyomása alatt egyre inkább eltűnnek a múlt szuverén, tényleges hatalmon és önvédelmi szuverenitáson alapuló nemzetállamai. De egyidejűleg a hatalmi viszonyok világágának jellegzetesen ellentmondó, kulturális autonómiát követelő általános törekvést is feljövőben látunk. Ebből már Európában is megfigyelhetünk valamit, például Írország leválásában a brit államalakulatról vagy a flamandok és a vallonok nyelvi küzdelmeiben, azokban a szecessziós törekvésekben, melyek Katalónia és Kasztília között feszültségeket teremtenek és gyaníthatólag mindenütt a regionális kultúraautonómiát segítik elő. A Szovjetunióban ez a törekvés már régóta ügyesen ápolat valóság, amelynek az orosz tervgazdaság és az egypártrendszer központosított nyomása is megnyitja szelepeit.

Ezek a jövőért jelentkező tendenciák, amelyek jelleget adnak a gyarmatosítási korszak végének és zűrzavarának, igen elterjedtek. Temérdek idős ország kezd új utakon járni, s az új országok is régi utak után kutatnak. Európa újból aktuálisává válik. A leggazdagabb történelmi tapasztalatot öleli fel, hisz kis helyen a legnagyobb alakzati sokféleséggel és sok évszázada uralt nyelvi, politikai, vallási és etnikai

pluralizmussal rendelkezik. Az egységesülés és a különbségek legtöbb kiegyenlítődési tendenciájának nem kell ahhoz a téves belátáshoz vezetnie, hogy a kultúrák, a nyelvek, a történelmi sorsok meggyökeresedett pluralizmusának valódi elnyomására képes, illetve, hogy azt el kellene nyomnia. A feladat a fordítottjában is állhat, mégpedig az egyre jobban nivellálódó civilizáció régióinak, embercsoportjainak, az életstílusok sajátos életének kibontakoztatásában. A modern iparvilág embereit fenyegető otthontalanság otthonosságot kíván. Mi következik ebből?

A különbözőségek ilyen koegzisztenciájában óvakodnunk kell a tolerancia egy téves igényének, vagy inkább egy hibás fogalmának a bevezetésétől. Olyan tolerancia érénynek tartása, amely a Másik egyenlő érényét képviselve lemond saját létezéséről, igen elterjedt tévedés. Mi most a magunk európai történelmére kérdezzünk. Látjuk azokat a véres és romboló vallásháborúkat, amelyek az újkor kezdetén a reformáció egy következményeként feldúlták Európa keleti felét, vagy látjuk, amint a 17. században Bécs falai előtt az iszlám elnyomás végérvényesen legyőzhetetlen ellenállásba ütközött. Máig látjuk, hogy az intolerancia és mások erőszakos eltűrése a világalom harcában mennyire meghatározó. Kérdés, hogy itt hol érvényesülhet a felvilágosult humanizmus ideálja és toleranciája. Egy valamit azonban ki kell mondanunk: csupán ott lehet szó toleranciáról, ahol erő is van. Mások megtűrése sem jelenti azt, hogy ne volnánk a saját feladhatatlan létünknek teljes tudatában. Sokkal inkább a magunk erős oldala, mindenekelőtt saját egzisztenciánk bizonyossága tesz toleranciára képessé. A toleranciában való ilyen gyakorlat, amint ez töredelmes módon a keresztény Európában kialakult, nekem úgy tűnik, a világra váró legnagyobb feladatok egy kiváló előkészülete.

Amint a toleranciának is egy belső erősségen kell alapulnia, a szellemtudományokban előfeltételezett tudományos objektivitással is hasonló a helyzet. Itt sem a magunk feladatáról, különösségünk egy általános érényesség javáért való kioltásáról van szó, hanem a sajátunk mások megismeréséért és elismeréséért való kockáztatásáról. Az ember földi koegzisztenciájának valóban globálissá lett feladatmezeje az emberi jövő igazi kihívása. Nem merném azt mondani, hogy a szellemtudományoknak is ebben volna a feladata. Szívesebben mondanám a megfordítottját, azt, hogy azok feladatok, amelyek a jövőben az emberiség ilyen plurálisan összefonódott létevel növekvő mértékben fognak kialakulni, s azok a történetkutatási, nyelvtörténelmi, jog-, vallás- és gazdaságtörténelmi kutatásfeladatok, amelyek a valóságvonatkozásokat közvetlenül befolyásolják, a szellemtudományokat mindig újabb kihívások elé fogják állítani.

Amint általános következményként kell levonnom, egy mellékproblémán szeretném illusztrálni. Azon a szerepen, amit a vallástörténet az ateizmus korában játszhat, és szükségszerűen játszani is fog. A legősibb, számunkra ismert vallási fenomének nyomai még mélyen a sírkultuszban gyökereznek. Az emberiség pecsétjét itt lehet elsőként felismerni. Számomra az a figyelemreméltó, hogy ez még a jelen ateista társadalmi rendszereiben, sőt, bizonyonnyal a közeljövőben is meghatározó erővel bír. A síremlékek, a temetők, a temetkezési és gyászritusok, a megsiratás formái - az emberiségben ezek mind különböző módon tagolódnak és messze túlmutatnak a templomok befolyásolta vallásos erkölcsök határain. A vallások mindegyikének

azonban lényegileg ragaszkodnia kell ahhoz is, hogy az üdvözülés valódi útját tanítja. Nyilván ez semmit sem változtat univerzalitásán, az emberiség vallásos vagy profáná lett élet- és halálformáinak nem képes egyetemes támaszt adni. Az emberi ittlét tapasztalatának megrendíthetetlen valóságát a világ semmilyen hatalma nem képes elfojtani. Nos, kérdem én, a kiegyenlítődés és a feljövő világcivilizáció korszakában a megélt erkölcsök megtartóereje, a hitvallások, és értékformák továbbra már nem maradnak fenn? Nekem úgy tűnik, hogy éppen az emberiség kultúréletére való pillantás megtartóereje az, amiben mátol fogva a mai világcivilizációs terjeszkedés korlátait lelheti, s hangsúlyozom, hogy az úgynevezett szellemtudományok tevékenységének épp az az egyik eleme, hogy ezek a megélt élet megtartóerejének a tekintetét élesítik, s ezzel a valóság-tapasztalatot is előkészítik a jövő feladatai számára. Bizonyos, hogy nem csupán különbségek bontakoznak majd ki, hanem újabb széleskörű alakzatok is, amelyek az új szolidaritásnak és a megváltozott életérzésnek is helyet adnak. Ez az a feladat, amely saját jövője érdekében

Európának feladatott. A jelenlegi megfontolás, melyre mi itt közösen kísérletet teszünk, maga is csupán a kérdés egy illusztrációja. Mi lehet vajon Európa szerepe egy megváltozott világban, ott, ahol nemcsak hatalompolitikailag, hanem talán a világrend sok más vonatkozásában is, már csak igen szerény osztályrészt vállalhat? Minden lehető politikai berendezkedéstől függetlenül Európa szellemi egysége mégis valóságnak tűnik számomra - egy feladatnak egyben, mely az európai sokrétűség tudatának legmélyebb alapjában rejlik. Úgy tűnik, hogy Európa legszembetűnőbb életjeleiben és mély szellemi lélegzetvételeiben ismer magára, nevezetesen arra, hogy öntudatában a kultúrák versengése és feljövetele során a megélt tradíciók lényegi sajátosságait fogja össze. Ezeknek kibontakoztatásához pedig a szellemtudományok, nemcsak Európát, hanem az emberiség jövőjét szem előtt tartva, úgy vélem, maradandóan hozzájárultak.

Fordította : Nagy Attila

A. van. Dyck: Lucas Vorstermann grafikus arcképe